

הכר את שכוונת וסיוגיה

ד"ר יוסי שפינר

שמונים ושתיים שנים לרצח החמישה בהר הרוח (ה' בכסלו תרצ"ח)

לרצח, זכו לאריכות ימים, והיו מצע ספרותי לטקסטים מנציחים ולטקסי זיכרון רבים שנערכו במעלה החמישה במהלך השנים.

החלטה חד משמעית מיישבים את ההר - מעלה החמישה

כאמור, הרושם העז של מה שקרה, וביטויי הכאב ברמה הלאומית והפנימית בגרעין, הולידו שינוי בתודעת חברי הגרעין על שני מרכיביו. הדברים עולים בזיכרונות החברים:

"באסיפה הראשונה שנערכה אחר הרצח החלטנו פה אחד להקים בהר התיישבות על אדמת הקרן הקיימת לא רחוק מקריית ענבים".

"הפלא, איך שקם קיבוץ 'מעלה החמישה' בהרי יהודה לאחר הרצח המתועב... איך פתאום מובן היה מאליו שאנו נשארים פה!... וללא ויכוחים!... [..] (יצחק נבט, 'תחנות בדרך להתיישבות', במעלה ההר, 108 (26 לנובמבר 1987), עמ' 20).

"[..] סוערות היו השיחות האחרונות לפני מותם, [..] חלוקי דעות היו בינינו וקשה היה לנבא אז מה יכריע ומה יקבע את החלטתנו הסופית. והנה קרה האסון [..] ומבלי לדבר אחד עם השני ברורה היתה לכולנו החלטתנו, אז בעמדנו בשעת הערב על יד קבר האחים הפתוח, ונפלה המלה: פה נשאר, לעדי עד. הדם הנקי אשר נשפך לא לשוא היה. הארמה הרויה ברמם וזיעתם של חברינו קראה לנו ממעמיקה, לא לעזבה [..]". (צלה, 'החמשה', במעלה ההר, 7, 4 לדצמבר 1943).

ההחלטה לעלות לקרקע ההררית נפלה בקרב הגרעין, ובמקביל הם זכו לתמיכה ציבורית וממסדית לא-מבוטלת. מי שתמכו בכך בכל לבם היו יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות והייעוץ בקרן קיימת לישראל בשנות השלושים (ביומניו כתב כי הרעיון צץ בקרבו מיד אחר הרצח), ויו"ר הקרן הקיימת מנחם אוסישקין, שעורר וסייע, ולימים זכרו לו זאת במעלה החמישה לטובה. תנועת גורדוניה וחבר הקבוצות תמכו (למשל בנטיעת 'יער החמישה' ששימש מקור עבודה), ועודדו. אם כן, ההחלטה לעלות על הקרקע הייתה פנימית, ונסתייעה במישרין בקרן הקיימת, אם כי לימים נזכרה גורדוניה כתנועה שעמדה מאחורי הקמת הקיבוץ, ואף מאחורי ההתיישבות הקיבוצית דאז בהר.

הקשר העמוק בין היישוב המוקם לבין הנרצחים מתבטא בשמו המקשר את שם הגרעין 'במעלה' עם זכרם; הוא זכה לגושפנקה במגילת הייסוד: "[..] מעלה החמשה יקרא מעתה ועד עולם המקום הזה על שם חמשת חברינו היקרים חברי קבוצת גורדוניה במעלה [..] לשמם ולזכרם יבנה הבית המשותף לחיים ולעמל ולהגנת נפש [..]".

הנה כי כן, ה' בכסלו הוא תאריך משמעותי, תאריך זיכרון שמוזכר בקיבוץ במשך שנים וקיימת גם מסורת של עליה וביקור באתר הרצח עם הנוער להזכיר את הפרשה לדורות הבאים. כיום ניתן להגיע בקלות למקום בדרך שנשללה וסומנה על ידי קק"ל בהר הרוח.

שורות אלה הם חלק ממחקר רחב שנעשה בשיתוף פרופ' ישראל רוזנסון והתפרסם בספר, מולדת לבנות במעלה ההר - מעלה החמישה: קורות, אתרים, סיורים, ירושלים תשע"ח, עמ' 176-179.

בטוחני כי אחרי ההזרה ודאי הקפידו מספר ימים על סדר ההליכה לעבודה והתצפיות, אבל הגירוי להרוויח יום עבודה לקבוצה שהתקיימה רק על ההכנסה של העבודה, גבר על חשש של הסיכון..."

(יומן יצחק בן אברהם, מאורעות 1936-1938, ארכיון קריית ענבים תיק יצחק בן אברהם, עמ' 34).

הלוויה רבת משתתפים

הרצח של חמשת החברים - יצחק מגדל, יהושע פוחובסקי, משה באומגרטן-בר גיורא, אריה מורדכוביץ ואהרן אולישבסקי, בדרום לעבודת סלילת הדרך ליער שעמד להינטע ב'הר הרוח', קטע את המחלוקת.

שנתיים אחרי פרוץ ה'מאורעות' (של שנת 1936), היישוב היהודי דאז היה למוד סבל, ושפיכות הדמים לא הייתה זרה לו; ובכל זאת, הפגיעה בחמישה עובדים תמימים עוררה זעם וכאב יוצאי דופן. תיאורים רבים של הלוויה היוצאת מירושלים ששבתה ממלאכה - מספר המלווים בעיר עצמה הוערך "מחמשה עשר ועד עשרים אלף משתתפים" - מלמדים שהיא עוררה רושם אדיר. כך כתבה רחל ינאית בן צבי:

"ביום האסון, ביום חמשת החללים, הזדעזעה ירושלים הישנה והחדשה, נתחללה ביסורה והתאחדה בצערה, על כל עדותיה ומעמדיה. פרץ שבר העם מתוך לבבות של רבבות, נשטפו החוצות אדם, מכל הפינות, מכל הסמטאות, מכל השכונות, איום ומחרד היה מחזה הלוויה: משוה קרום, הד עבר רחוק, הד ימי החורבן, כאלו ממעמקי האדמה התרוממה הזועה [..]" (דבר, 12 לדצמבר 1937, עמ' 20).

קברי החמישה בבית העלמין של מעלה החמישה

זיכרון לחמישה

האסון הותר עקבות בספרות הזיכרון - חוברת 'לזכר החמישה' התפרסמה כבר באותו חודש כסלו, עשירה באופן יחסי (50 עמודים ורשימות רבות; בצד רשימות על הנרצחים, דברי עידוד ודברים על ההתיישבות בהר), וחוברת אחרת 'מעלה החמישה ליום עלותנו אל הנחלה', שהתפרסמה לקראת העלייה לקרקע, והוא השפיע גם על יוצרים. במהלך 1938 נכתבו על-ידי שני משוררים ידועים המקושרים מאוד למפעל הציוני שני שירים המוקדשים לאירוע ולקורבנותיו: 'ש' שלום כתב ומרדכי זעירא הלחין את השיר 'חמישה יצאו מולדת לבנות'. השיר ליווה דיווח חדשותי בסרט כרמל (29 ליולי 1938), שתיאר את העלייה על הקרקע של מעלה החמישה. הוא מתייחס במישרין ובריאליסטיות לרצח, שהתרחש אגב סלילה, 'סללו וחלמו', ומעמיד את היריות הרצחניות אל מול הפטישים שלבד מתפקדם בחציבה הריאלית, מייצגים את המאבק הציוני בשממה ההררית: "יריות פילחו את הבוקר פתאום [..] פטישים בידם ובנפשם המתום". דוד שמעונוביץ כתב כבר בחודש כסלו של אותה שנה את 'בארץ המוריה', המעתיק את 'ארץ המוריה' המקראית - אתר עקידתו של יצחק, לאזור מעלה החמישה. שני השירים ששיקפו תגובה ספרותית מידית

"קבוצת 'במעלה' עברה אלינו מרחובות, לקבל הכשרה לפני עלייתם להתיישבות. בהתחלה שותפו בחיי החברה והמשק ואחר כך הם ציפו להקים להם מסגרת נפרדת למען יתר התגבשות פנימית. לא בלבד לגור בנפרד אלא גם מטבח נפרד וסידור עבודה עצמאי.

חלקם עבדו במחצבה של אבנים, שהיתה בקרבת מקום ב'נחלת יצחק', חלקם המשיכו בענפי משק חקלאיים לשם השתלמות ורוכס עברו מטעם הקרן הקיימת בעבודות ייעוץ, סלילת שבילים לכיוון הר הרוח. בזמנים של שקט הכל התנהל על מי מנוחות, אבל עם פרוץ המאורעות העבודה בנטיעת היערות בריחוק מן היישוב היתה כרוכה בסכנה מבחינה ביטחונית.

החמישה - מימין למעלה: יצחק מגדל, משה בר גיורא-באומגרטן, מימין למטה: אהרן אולישבסקי, אריה מורדכוביץ, יהושע פוחובסקי. באדיבות ארכיון מעלה החמישה.

מקבוצתם הושבעו 5 נוטרים שיתלו לעבודה לשמירה. יצאתי עמם לקבוע סדרי ביטחון: סדרי הליכה לעבודה, עם חוד בראש והבטחת האגפים כדי למנוע הפתעות על ידי מארבים של כנופיות. מדי בוקר היו יוצאים לעבודה, כמובן ברגל על אף המרחק הגדול עד מקום העבודה. עדיין לא עמד לרשות חברים הסעה כל שהיא. אמנם שמענו כי סידורי הסעה קיימים במשקי השפלה אבל אצלנו בהר, היה זה בבחינת חלום לעתיד...

כל ערב 5 הנוטרים התייצבו בתחנה למסור את נשקם ולמחרת לפני היציאה באו לקבלם בחזרה. סדר זה היה הכרחי בהתאם להוראות הקבע של המשטרה. למען קימום בזמן והעייפות לאחר העבודה, קרו מקרים כי אחד הנוטרים הביא בבת אחת את כל חמשת הרובים מאובקים ומלוכלכים, כשמקרים אלה רבו סידרתי לקבלם ודרשתי כי חובה על כל אחד לבוא למסור הרובה נקי ומסודר. כדי שסדר זה יישמר הייתי בא לתחנה במיוחד, גם אני לאחר יום עבודה, התעניינתי לשמוע איך השמירה ואם נתקלו במצבים חורגים מן המקובל. במיוחד דנדנתי להם לאחר שקרו מקרים של פגיעות בעובדים על ידי מארבים וגזילת הנשק. שמתי לב כי הנעליים של הנוטרים, אשר תפקידם היה רק שמירה ותצפיות כדי שליטה על כל השטח בו מפורזים האנשים בעבודה, הנעליים היו מלוכלכים בכתמי לובן כתוצאה מחציבה. וכמו כן האבק והלכלוך של הרובים היה רב מדי, שוב לא לפי המתקבל על הדעת. נגנב אצלי חשד כי החברה לא שומעים ולא מקפידים ביותר בהלכה זו. חשדתי כי בבואם לעבודה הם שמים את הרובים במקובץ בערימה ולכל היותר אולי עומד אחד מהם בתפקיד צופה. פניתי ליצחק מגדל שהיה האחראי לקבוצה של הנוטרים. כי התעורר בי חשד וכי הם - הנוטרים עובדים כולם.

הזהרתי אותם כי הדבר עלול להיגמר באסון גדול. לא בלבד של אבידה באנשים וחרפה לדגל הנוטרים אלא גם בסיכון שהממשלה תיקח מאיתנו את הרובים או רוב רובים. בתור אחראי כלפי הממשלה בתפקיד של קורפורל, אפילו איימתי עליהם כי לא אוסיף לתת להם רובים כלל ויצאו לעבודה בלתי מחומשים.

כימים אלה אנחנו מציינים שמונים ושתיים שנים לאירוע בו נרצחו חמישה עובדים שיצאו מקריית ענבים בדרום לנטיעות בהר הרוח. סיפור על רצח, אידיאולוגיה, הנצחה והקמת יישוב בדרך לירושלים.

רצח והתיישבות בהר

ביום שלישי ה' בכסלו תרצ"ח (9 לנובמבר 1937) היה יום חורף שמש, בשעה 7:30 יצא צוות פורצי הדרך לנטיעות מטעם קק"ל שכלל חמישה חברים מקריית ענבים לכיוון הר הרוח כדי להכשיר דרך לנטיעת עצי אורן. לצוות היה חמור עמוס כלים שכלל בלמינות (מוטות ברזל), פטישים, חומר נפץ ומזון. בשלב מסוים נשמעו קולות ירי וכאשר הגיעו למקום שאר הצוות גילו את החמישה שרועים על הקרקע ללא רוח חיים.

הקשר 'דם ואדמה' שזור בקורות היישוב היהודי בארץ ישראל, ועדיין, לא רבות הן הדוגמאות לקשר כה ישיר בין קורבנות ונופלים לבין הקמת יישוב. השפעת רצח החמישה על הקמת קיבוץ מעלה החמישה הייתה מכרעת.

זאת לזכור, ימי הרצח היו גם ימים של מאורעות המרד הערבי (1936-1939) בהם התנכלו ליישוב היהודי בארץ ובאותו הזמן גם התנהלו דיונים קדחתניים של גורמי ההתיישבות מול ועדות ממלכתיות בריטיות לקביעת גבולה של המדינה היהודית העתידית. אזור קריית ענבים ומעלה החמישה מצפון מערב לירושלים היו מתוכננות להיות בתחום המנדט הבריטי. הגורמים המיישבים עמלו רבות על מנת להכליל את האזור בתחום המדינה היהודית והמצאות יישובים השפיע על שירותטט קווים אלו.

את היישובים היהודיים באזור ירושלים באותה עת ניתן היה למנות על אצבעות כף יד אחת, ואת מצב ההתיישבות היהודית באזור היטיב להגדיר יוסף ויץ - מראשי קרן קיימת לישראל, ומהמעטים בממסד הציוני שדגל בהתיישבות בהר: "מאורעות תרצ"ו (1936) מצאונו בהר יהודה עניים בנכסי אדמה ודלים ביישובים"; תנופת ההתיישבות באזורים אחרים של הארץ פסחה על סביבות הבירה הלאומית; ובאשר לאדמה מעלה החמישה, היקשה ויץ, כעשור אחרי העלייה על הקרקע: "ומי יודע אם היתה נפקדת, אלמלא חמשת הקרבנות שנפלו בידי מרצחים על הרי קרית ענבים... [..]" (יוסף ויץ, התנחלותנו בתקופת הסער - ניסן תרצ"ו-ניסן תש"ז, ירושלים 1947, עמ' 152, 155).

גרעין נוסד בקריית ענבים - בין גורדוניה לוינתקניה, בין מישור והר

חברי הגרעין המייסד של מעלה החמישה באותה עת השתכנו בקבוצת קריית ענבים, ושם שהו בכוונה להמשיך לעבוד בחציבה ובייעוץ, שם חברו אנשי גרעין במעלה (שהיו מתנועת גורדוניה מפולין - 27 במספר (16 מתוכם מהעיר לודז') לחברי 'ריכוז ויתקין', כעשרה במספר, ששהו כבר בקבוצה. מקריית ענבים יצאו לעמל יומם, ואליה חזרו לקראת ליל. הם התגוררו במחנה צריפים בפאתי קריית ענבים, צריפים שבימי המאורעות ספגו מיד פעם יריות. את שלושת ילדי הגרעין - דליה, גדעון ויערה, הלינו בבית אבן בקריית ענבים כדי שלא יפגעו.

עדותו של רכז הביטחון, יצחק בן אברהם מקריית ענבים

יצחק בן אברהם תיפקד כרכז הביטחון בקריית ענבים באותם הימים וסיפר ביומנו על התקופה כאשר דאג לחימושם והגנתם של היוצאים לנטיעות היער: